

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ**ДІАЛОГ КУЛЬТУР У ФОРМУВАННІ
ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВИЩОЇ ШКОЛИ**

І.І.Бойчев

*(кандидат педагогічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет)*

В статтє обоснована целесообразность реализации принципа диалога культур для создания поликультурного образовательного пространства высшей профессиональной школы. На основе идей культурологического подхода раскрыта сущность и значение диалога культур для проектирования поликультурного образовательного пространства высшей школы.

The article substantiates the expediency in higher schools the cultural interaction method aimed at creation of a single educational space. On the basis of the culturological approach the author reveals the essence and significance of cultural interaction for devising a higher school multicultural educational space.

Феномен полікультурності в освіті став предметом дослідження вчених у 70-х роках минулого століття в індустріально розвинених країнах Заходу, оскільки в цей історичний період досить гостро об'єктивувало себе питання пошуку ефективних механізмів адаптації індивіда в ситуації контакту культур, у силу чого в Канаді виникла доктрина мультикультуралізму. В Україні ці ідеї одержали розвиток лише наприкінці 90-х років минулого століття. Для України - це порівняно нове явище, яке виявилось значною мірою альтернативним відносно інтернаціонального соціалістичного й морально-статевого виховання, що розглядалися раніше як умова ідеологічного й духовного єднання суспільства. Сьогодні існують окремі дослідження в цій галузі (О.Гукаленко, С.Марценюк, З.Малькова, Л.Штильова та ін.).

Вкажемо, що проблеми полікультурної освіти студентської молоді досить часто ставали предметом дискусій російських (В.Борисенков, Є.Бондаревська, О.Гукаленко, С.Кульневич, В.Серіков, В.Слободчиков та ін.) і українських (І.Бех, В.Буряк, І.Зязюн, Л.Кондрашова, В.Кузьмінський, О.Сухомлинська, О.Цокур) педагогів-дослідників. Таким проблемам було присвячено кілька всеросійських і міжнародних конференцій, зокрема, проведених під егідою Міжнародної Слов'янської академії ім. Я.А.Коменського (м. Кривий Ріг, м. Москва, м. Нальчик, м. П'ятигорск, м. Ростов-на-Дону, м. Тирасполь, м. Черкаси). В 2003 р. була розроблена Концепція полікультурної освіти у вищій школі РФ (автори Ю.Давидов і Л.Супрунова), спрямована на формування в студентській молоді культури світу.

Ми, вивчивши відповідні матеріали вказаних вище конференцій та наукових праць провідних вчених, дійшли висновку, що вища освіта стає полікультурною тоді, коли вона органічно пов'язує різні види культур (національну, етнічну й інтернаціональну; природничонаукову й гуманітарну; загальнонародську, професійну й індивідуальну; гендерну, андрогінну, маскулінну і фемінну тощо) у єдине ціле. У зв'язку з цим основними складовими й цілями полікультурної освіти є такі: залучення особистості до різних культур – етнічної, загальнонаціональної й світової; розуміння, повага й сприйняття культурних відмінностей; формування готовності до співробітництва із представниками різних культур, національностей, рас, вірувань, гендерних (сексуальних) орієнтацій; толерантність стосовно представників різних культур; розвиток механізмів ідентифікації й збереження соціально-культурної ідентичності (у тому числі й гендерної ідентичності позитивно спрямованої); розвиток планетарної (глобальної) і гендерної свідомості.

Мета цієї статті полягає у висвітленні сутності полікультурної освіти та способів реалізації принципу діалогу культур щодо її проектування у вищій професійній школі.

Серед основних завдань полікультурної освіти студентської молоді правомірно виділити такі: формування уявлень про різноманіття культур у світі й в Україні; глибоке й всебічне знання студентами основ національної культури, що є умовою інтеграції в інші культури; виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей, що забезпечує прогрес людства, сприяє самореалізації особистості; розвиток умінь і навичок продуктивної взаємодії з носіями різних культур; виховання студентів у дусі миру, толерантності, гуманного міжнаціонального спілкування; формування людини як суб'єкта культури, що володіє широким кругозором, відкритим мисленням, здатністю до діалогу; розвиток позитивних ціннісних орієнтацій особистості стосовно культурної спадщини світу; стимулювання здатності студентів до особистісного культурного самовизначення й професійного зросту; формування культурної ідентичності (у тому числі й гендерної) тощо.

Інакше кажучи, зміст полікультурної освіти у вищій школі повинен включати цінності, спрямовані на духовне збагачення особистості майбутнього фахівця; розвиток його здатності до міжкультурної і міжособистісної (гендерної) комунікації; формування єдиної картини світу; саморозвиток і становлення студента/студентки як суб'єкта культури (загальнолюдської, професійної, моральної, гендерної). Однак діалог студентів як суб'єктів полікультурного простору можливий лише тоді, коли кожен з них, усвідомлюючи свою самоцінність і самодостатність як представників певної статі (чоловічої чи жіночої), бачить, розуміє і сприймає цінності іншого (маскулінні, фемінні чи андрогінні) як рівноправного партнера й співрозмовника в цьому діалозі. Як закономірний наслідок, проектування ситуацій полікультурного освітнього середовища на засадах діалогу культур ми розглядаємо як необхідну педагогічну умову формування професійної культури у студентів вищих навчальних закладів.

У наш час феномен культури доцільніше розглядати в контексті таких основних категорій філософії культури, як «монізм» і «плюралізм», оскільки ці категорії відображують два фундаментальні аспекти буття культури – її єдність і різноманіття. Так, порівняння і зіставлення концепцій монізму й плюралізму у філософії культури показало, що вони є протилежними. Перша з них – концепція монізму культури – бере за основу всього існуючого в її світі один початок. Друга – концепція плюралізму культури – визнає, що все існуюче в її сфері складається з безлічі рівнозначних сутностей, не зведених до єдиного початку. Історично більш ранньою була монологічна форма осмислення світу культури, основу якої становив культурний монізм як науково-дослідна позиція, заснована на абсолютизації культурної єдності, що базується на принципах єдинокультурії. Осмислення світу культури як єдиного, але у той же час різноманітного є, як підкреслюють С.Артановський, Г.Вервес, В.Русанівський, В.Толстих, складнішим науково-дослідним завданням, для вирішення якого був потрібний тривалий час і особливий – діалектичний спосіб наукового мислення. У результаті функціонування останнього своє право на гідне існування в теорії наукового знання заявила діалогічна концепція культури, що в контексті центрального дослідницького завдання розпочатого дослідження, спрямованого на виявлення умов формування гендерної культури студентів вищих навчальних закладів, заслуговує на особливу увагу.

Вкажемо, що ретельніше вивчення сутності діалогічної концепції культури свідчить про те, що її методологічною підставою і ядром є феномен «діалог», який виник як особливе явище політичного й культурного життя ще в Древній Греції. Під діалогом мався на увазі живий, рівноправний обмін думками двох співрозмовників, результатом якого повинно стати вироблення загальної позиції або загального погляду на будь-яке явище.

У рамках сучасної теорії наукового знання діалогічна основа культури підкреслюється в ряді праць відомих учених (М.Бахтін, В.Біблер, М.Бубер, Ю.Лотман, М.Мамардашвілі та ін.). Так, М.Бахтін розглядав культуру як форму діалогу й одночасного буття людей різних культур. За його твердженням, культура – це механізм, що постійно розвивається, умовою

розвитку якого є діалог. У діалозі завжди є двоє учасників, що представлені як «Я» і «Ти», «Я» та «Інший».

Для нашого дослідження більшої значущості набув підхід до розуміння культури, який започаткував В.Біблер, котрий, поглибивши, розширивши й уточнивши трактування культури, запропоноване М.Бахтінім, аналізує її як форму буття й спілкування людей через час; як форму самодетермінації особистості, вільного вирішення індивідом своєї долі; як створення нового самобутнього світу. Стверджуючи, що феномен культури «пронизує ... всі вирішальні події життя й свідомість людей нашого століття» (1, 26), вчений визначає культуру в трьох контекстах: спілкування, тобто як форму діалогу; духовних цінностей, тобто як вільне вирішення й удосконалення життєдіяльності у свідомості; творчої діяльності, тобто як процес породження індивідами свого буття. За В.Біблером, діалог, що розуміється в ідеї культури не як діалог різних думок або уявлень, а як діалог різних культур. Діалог трактується цим філософом як «визначення гуманітарного мислення, узятого в його спільності» (1, 29-30), як «спільна логічна ідея, як ідея руху не через "узагальнення", але через спілкування логік» (1, 31). Як бачимо, у концепції В.Біблера обґрунтована ідея спільності діалогу як основи людської свідомості. «Діалогічні стосунки, підкреслює В.Біблер, - це майже універсальне явище, що пронизує всю людську мову й усі стосунки й прояви людського життя, взагалі все, що має сенс і значення... Де починається свідомість, там починається й діалог» (1, 34).

Особливий погляд на культуру як діалог представлений у структурно-семіотичній концепції Ю.Лотмана, заснованій на еволюційно-синергетичному підході до дослідження культури. Культура, яка за своєю природою діалогічна, є результатом свідомої розумової діяльності людей, тобто єдиним багатоаспектним інформаційним простором з функціонуючими всередині нього системами, якому властиві складні біфуркаційні процеси, що зумовлюють появу нових зв'язків і стосунків. Як наслідок, культура є «зустріч культур», у ході яких відбувається діалог епох (2). Виявлення внутрішніх механізмів будь-якої культури, за Ю.Лотманом, можливе тільки шляхом її порівняння з широким контекстом інших людських культур. Внаслідок цього, розмірковуючи про механізми розвитку культури, автор пише, що «діалог – це змістовий генератор. Не тільки комунікація, але й мислення діалогічне за своєю природою. Тому будь-яка свідомість моделює собі «іншого» співрозмовника, включеного в систему розуміння - нерозуміння, комунікативного співробітництва - боротьби. При цьому такі семіотичні механізми, як мистецтво й ширше - культура, будучи змістовопороджуючими генераторами, виконують для соціального тіла функцію, аналогічну мозку окремої особистості» (2, 176). Згідно з настановою вченого, «ніякий «монологічний»... пристрій не може виробити принципово нового повідомлення (думки), тобто не є думаючим. Мислячий пристрій повинен мати в принципі ... діалогічну (двомовну) структуру» (2, 5).

Істотно й те, що на початку XXI століття роль діалогу культур як механізму духовного спілкування, що відбувається в різних формах, стає все більш значущою. Не випадково тому все частіше в науковій літературі культуру розглядають як механізм, що дозволяє віддаленим один від одного змістам вступати в діалог. При цьому причини підвищення актуальності діалогу в сучасному суспільстві пов'язані з тим, що:

- діалог культур вигідний прагматично, оскільки вміння вести діалог сприяє розвитку толерантності в суспільстві;
- навички діалогу допомагають формуванню в людини уявлень про себе як про громадянина світу;
- діалог культур стимулює творчий розвиток і духовне збагачення особистості, яка входить у контакт із цінностями іншої культури (2, 68).

Як логічний наслідок, сучасний погляд на культуру виходить із факту множинності культур, їхньої своєрідності й унікальної самобутності, що ми цілком розділяємо й підтримуємо. І оскільки різні культури, входячи в складніші єдності, створюють механізми міжкультурного спілкування, підсилюють риси взаємної єдності, то ми вважаємо досить правомірною постановку й розгляд питання про співвідношення загальної (світової,

загальнолюдської, гендерної тощо) і локальних (національної, індивідуальної, професійної та ін.) культур.

Таким чином, проведений аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що культура за своєю природою не може існувати в однорідному просторі. Для існування й розвитку загальнолюдської культури в цілому, а також і будь-якої локальної культури потрібна наявність складного соціального середовища, у якому основним способом і найважливішим механізмом розвитку культури є діалог. У зв'язку з цим стає очевидним, що конструктивне вирішення проблеми виходу до загальної культури через локальні культури можливе за допомогою діалогу культур, оскільки лише при взаємодії, зустрічі, діалозі цих культур стають зримими особливості власної культури особистості з урахуванням фактора гендера, національності, професії тощо.

Однак, сприймаючи цей умовивід як методологічний орієнтир для повнішого проникнення в сутність процесу формування культури студентів вищих навчальних закладів на шляху виявлення необхідних і достатніх для його дидактичного забезпечення педагогічних умов, ми повинні ретельніше проаналізувати зв'язок цього процесу з середовищем вищої освіти. Тому в логіці дедуктивного шляху пізнання: від загального до конкретного ми не випадково звернулися до аналізу праць тих учених, які насамперед вказували на тісний взаємозв'язок культури й освіти, виходячи з того, що, по-перше, вища професійна освіта є невід'ємною частиною культури; по-друге, вища професійна освіта є основним і універсальним каналом відтворення культури в суспільстві; по-третє, вища професійна освіта, формуючи індивідуальну й громадську свідомість студентів (у тому числі й професійну), створює таким чином спосіб їх універсального входження у світ культури загалом і професійної культури зокрема.

Так, вивчення праць з історії вітчизняної та зарубіжної (Р.Декарт, І.Кант, М.Квінтиліан, М.Драгоманов, М.Ломоносов, М.Пирогов, Г.Сковорода, Л.Толстой, К.Ушинський) педагогіки переконливо засвідчило, що ще з класичної західноєвропейської традиції досить міцно затвердився погляд на освіту як на процес і результат знаходження людиною свого образу в просторі культури. У вітчизняній педагогіці, спеціально звертаючи увагу на взаємозв'язок культури й освіти і розглядаючи освіту як культурний процес, С.Гессен ще в першій половині ХХ століття висловив припущення, що між культурою й освітою існує точна відповідність. Зумовлено це, на його думку, тим, що мета освіти є культурною цінністю, яка тісно пов'язана з цілями життя цього суспільства, в силу чого "культура виступає ... метою існування сучасної людини" (3, 25-27). При цьому, розглядаючи культуру як сукупність трьох шарів життя людини – освіченості, громадянства й цивілізації, видатний педагог підходив до цілей освіти з позицій аксіології й розглядав освіту як культуру особистості, тобто як процес залучення людини до культурних цінностей науки, мистецтва, релігії, моральності тощо.

Як бачимо, із введенням у педагогічну теорію поняття «людина культури», що досить широко стало використовуватися в науковому обігу, починаючи з 90-х років ХХ-го століття, епіцентром освіти стали позначати людину як творця й суб'єкта культури, здатного до культурного саморозвитку. При цьому твердилося, що формування особистості саме як людини культури в сутності глобальної мети передбачає парадигму нової - особистісно-орієнтованої освіти. У контексті ідей останньої в цей час багато українських (В.Андрущенко, І.Бех, М.Євтух, І.Зязюн, В.Гриньова, Л.Кондрашова, О.Пехота, В.Радул, В.Семиченко, С.Сисоєва) і особливо російських (Є.Бондаревська, Е.Гусинський, А.Данилюк, І.Ісаєв, Г.Корнетов, Н.Крилова, С.Кульневич, О.Міщенко, А.Мудрик, Ю.Сенько, В.Сластьонін, Є.Шиянов) учених розкривають проблеми вищої професійної освіти в тісному взаємозв'язку з культурою. Це пов'язано з тим, що вища освіта в сучасних умовах розглядається не стільки як процес освоєння підростаючим поколінням соціального досвіду, скільки як траєкторія розвитку особистості, створення образу світу й свого власного образу в цьому світі, тобто як становлення людини, знаходження нею себе самої, свого людського образу, неповторної індивідуальності, духовності, творчого потенціалу.

Закономірним наслідком у сучасній дидактиці вищої школи є зміщення акценту на вивчення взаємодії учасників процесу навчання в контексті культури, в силу чого вища освіта розглядається як процес індивідуально-професійного становлення майбутнього фахівця в культурі. Освіта як спосіб становлення людини в культурі є умовою існування і культури, і людини.

У роботах останніх років підкреслюється також двобічний характер взаємозв'язку культури і вищої професійної освіти. Сучасна вища професійна освіта, з одного боку, розглядається як соціально зумовлений процес становлення людини – майбутнього фахівця, що знаходить свій людський образ, детермінований станом культурного й професійного буття. З іншого боку, «освіта з'являється не як однозначно задане сходження до необхідно визначеного зразка, у якому знаходить своє втілення розуміння сутності людини, а як безперервна реалізація можливостей людини, її варіативна актуалізація й самоздійснення в просторі культури й суспільства» (3, 28). Основними механізмами означеного процесу є самосвідомість, рефлексія, діалог, культурна самоідентифікація, змістопородження тощо, а основними властивостями людини культури – здатність до культурної ідентифікації, тобто до усвідомлення своєї належності до певної культури, інтеріоризації її цінностей, вибору й здійснення культуротворчого способу життя, поведінки, самодетермінації.

Культурологічний підхід до розуміння сутності освіти загалом і особливо вищої професійної освіти, будучи в наш час найбільш пріоритетним у теорії сучасної педагогіки, означає її трактування як феномена культури (4). Людина культури в методологічних рамках культурологічного підходу виступає стратегічною метою, а культура людини розглядається як соціально очікуваний кінцевий результат функціонування системи сучасної вищої професійної освіти. При цьому вирішальним фактором розвитку професійно й особистісно значущих якостей студентів як майбутніх фахівців визнається культура. Між тим, за твердженням фахівців вищої школи, ефективність її освітньої діяльності до сьогодні не оцінюється за критеріями наявності у випускників ознак загальної, професійної й індивідуальної культури (в тому числі інформаційної, комунікативної, управлінської, психологічної, гендерної культури).

У зв'язку з цим вищу освіту правомірно розглядати у ролі цілеспрямованого і спеціально організованого процесу освоєння студентами – майбутніми фахівцями соціокультурних цінностей людства, тобто як соціокультурний феномен, що виконує функції гармонізації стосунків між людьми, котрі мають етнічні, професійні, статево-рольові особливості й індивідуальні відмінності. І оскільки в умовах культурної конвергенції (від *Convergo* – зближуюся, сходжуюся), що означає самоідентифікацію професійної культури, тобто її зближення із самою собою, освітня система вищої школи виконує також і функції механізму соціальної ідентифікації особистості, то саме її правомірно використовувати як відповідний засіб гармонізації професійних стосунків між студентами і студентками, що є представниками чоловічого й жіночого складу суспільства, заради досягнення гендерного паритету й балансу в ньому.

Не випадково тому, як підкреслюють дослідники, що розробляють проблему інтеграції гендерного підходу в систему вищої вітчизняної освіти (С.Вихор, І.Іванова, В.Кравець, І.Мунтян, О.Цокур), у наш час перед педагогами вищої школи постає завдання забезпечити діалог нового типу культури – гендерної – з попередніми культурами (зокрема, патріархатної і матріархатної), а також діалог «маскулінної», «андрогінної» і «фемінної» культур у загальнолюдському контексті. Організацію такого діалогу, на нашу думку, зможе забезпечити полікультурна освіта студентів як зворотний бік монокультурної освіти, заснованої на принципах патріархатного педагогічного мислення й застарілих гендерних стереотипах. Саме в полікультурній освіті гендерна культура здатна постати як спілкування, як діалог людей різних культур, що мають особливі рольостатеві відмінності, потреби й особливості, і як сукупність відповідних ціннісних орієнтацій щодо фактора гендера. Суть полікультурної освіти з урахуванням фактора гендера полягає в тому, що вона є освітою для людей різної гендерної культури (маскулінної, фемінної, андрогінної) і дозволяє знайомити тих, хто навчається, з різноманіттям людства.

Серед основних завдань полікультурної освіти студентської молоді правомірно виділити такі: формування уявлень про різноманіття культур у світі й Україні; глибоке й усебічне опанування студентами основ національної культури, що є умовою інтеграції в інші культури; виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей, що забезпечує прогрес людства, сприяє самореалізації особистості; розвиток умінь і навичок продуктивної взаємодії з носіями різних культур; виховання студентів у дусі миру, толерантності, гуманного міжнаціонального спілкування; формування людини як суб'єкта культури, що володіє широким кругозором, відкритим мисленням, здатністю до діалогу; розвиток позитивних ціннісних орієнтацій особистості стосовно культурної спадщини світу; стимулювання здатності студентів до особистісного культурного самовизначення й професійного зросту; формування культурної ідентичності (у тому числі й гендерної) та ін.

Отже, поняття «культура» є фундаментальною науковою категорією. Провідною властивістю культури є те, що вона виступає механізмом, створеним для спадкування й передачі соціальних сил від одного покоління до іншого й здійснює обмін діяльністю, передачу від одного суб'єкта до іншого «сутнісних сил». Зміст полікультурної освіти у вищій школі повинен включати цінності, спрямовані на духовне збагачення особистості майбутнього фахівця; розвиток його здатності до міжкультурної і міжособистісної (гендерної) комунікації; формування єдиної картини світу; саморозвиток і становлення студента/студентки як суб'єкта культури (загальнолюдської, професійної, моральної, гендерної). Однак діалог студентів як суб'єктів полікультурного простору можливий лише тоді, коли кожен з них, усвідомлюючи свою самоцінність і самодостатність як представників певної статі (чоловічої чи жіночої), етносу, професії, бачить, розуміє й сприймає цінності іншого (маскулінні, фемінні чи андрогінні) як рівноправного партнера й співрозмовника в цьому діалозі. Як закономірний наслідок, проектування ситуацій полікультурного освітнього середовища на засадах діалогу культур ми розглядаємо як необхідну педагогічну умову формування загальної, професійної та гендерної культури у студентів вищих навчальних закладів.

Перспективу подальшого дослідження становлять питання щодо підготовки майбутніх учителів до проектування полікультурного освітнього середовища сучасної школи на засадах діалогу культур.

1. Библер В.С. Нравственность. Культура. Современность: Философские размышления о жизненных проблемах. – М., 1990.
2. Лотман Ю. Избранные сочинения. – М., 2001.
3. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию /Отв. ред. и сост. П.В.Алексеев. – М., 1995.
4. Бондаревская Е.В. Педагогическая культура как общественная и личная ценность //Педагогика. – 1999. – №3.